

Ricâl Tenkit Araştırmalarının Dijital Kaynakları: İnternet Siteleri

Araştırma
Research

İsmail Kurt

Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assistant Professor, Artvin Coruh University, Faculty of Theology, Department of
Hadith, Artvin, Turkey

 ismailkurt@artvin.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-9873-9369>

Yazar
Author

Kurt, İsmail. "Ricâl Tenkit Araştırmalarının Dijital Kaynakları: İnternet Siteleri".
Tevilat 2/1 (2021), 89-105. <https://doi.org/10.53352/tevilat.1003440>

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 2021-10-01 | ISSN: 2687-4849 e-ISSN: 2757-654X
Accepted / Kabul Tarihi: 2021-10-06 | www.tevilat.com
Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Bilgi
Info

Günümüz ilim sahasında kaynakların dijitalleşme süreci hızla devam etmektedir. Aktüalitesini her daim koruyan ricâl tenkit ilmi de bu gelişmelere kişisel ya da kurumsal girişimlerle ayak uydurmaya çalışmaktadır. Bu vesileyle ricâl edebiyatına dair kaynaklarda yer alan değerlendirmeler çevrimiçi ya da çevrimdışı olarak kullanıcılara açılmaktadır. Ricâl tenkit verilerini içeren internet siteleri online olup internet bağlantısının olduğu her yerde erişilebilmekte, böylelikle araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Bununla birlikte sitelerin sayısal fazlalığı onların değerlendirilmesini ve nitelikli olanların belirlenmesini gerekli kılmaktadır. Bu amaçla makalemizde ricâl tenkit verilerini ihtiva etmekle öne çıkmış bazı siteler konu edilmiştir. Söz konusu sitelere ilaveten el-Mektebetü's-şâmile adlı program da araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmaya konu olan siteler; alan adı, kapsayıcılık, kullanım kolaylığı gibi açılardan incelenmiştir. Böylelikle internet siteleri üzerinden araştırma yapacak günümüz araştırmacılarına yön verecek değerlendirmeler yapma imkânına ulaşılmıştır. Bunun yanında ülkemizde özellikle ricâl tenkit temalı bir sitenin kurulma ihtiyacına da işaret edilerek tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu tavsiyelerin temelinde sade, kullanıcı dostu ve kaynak gösterimi gibi özelliklerin olmasına vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Râvî, Ricâl Tenkiti, Dijital Kaynak, İnternet Siteleri.

Özet

Digital Resources for Transmitter Criticism Research: Websites

In today's scientific field, the digitalization process of resources continues rapidly. The discipline of transmitter criticism, which always preserves its actuality, tries to keep pace with the digitalization via personal or institutional attempts. Therefore, the evaluations in the sources regarding the literature of al-djarh wa'l-ta'dil are opened to users online or offline. The websites containing the data on the transmitter criticism are online and accessible from everywhere, which enables researchers to learn what they want about transmitters. However, the large quantity of those websites makes it necessary to evaluate them and to determine the qualified ones. For this purpose, in our article, certain websites that have come to the forefront with their content of criticism are discussed. In addition to the websites, the program called al-Maktaba as-Shamela is also included in the research. The sites subject to the review were examined in terms of domain name, inclusivity and ease of use. Thus, evaluations were made to guide today's researchers who will conduct research on websites. Additionally, some recommendations were made by pointing out the need of establishing a site with the theme of criticism, especially in our country. The main features, recommended, on a possible website of the discipline of transmitter criticism are simplicity, user-friendliness and reference display.

Keywords: Hadith, Transmitter, Transmitter Criticism, Digital Resource, Websites.

Abstract

90

Tevilat 2/1 (2021)

Giriş

Bilgisayar teknolojisinin hayatımıza girerek herkes tarafından kolayca ulaşılabilir bir cihaz olması ve buna ilaveten kişiler/bilgisayarlar arası hızlı iletişimin yaygınlık kazanması birçok sahada yeni imkânların doğmasına sebep olmuştur. Temelinde bilgi alışverişi olan bu imkânların temayüz ettiği alanlardan birisi de bilimsel araştırma sahasıdır. Bu sahalardan biri de hadis ilmüne dair veri ihtiva eden internet siteleridir.

Esasında ülkemizde hadis ilmi ile ilgili veri ihtiva eden siteler hakkında yer yer değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlar arasında *İnternette Rihle* ile *İçerik, Sunum ve Nitelikleri Bakımından Türkçe İnternet Sayfalarında Hadis*¹ adlı makaleler, başlıkları ve içerikleri ile ön plana çıkmaktadır. Ancak döneminde önemli bilgiler sunan bu makalelerde genel bir tanıtım yapılmış ve bu makaleler, her an "güncellenen dijital dünyanın" takibi için aktüalitesini kaybetmiştir.

Makalemizin hazırlanmasında temel üç saik bulunmaktadır. Bunlardan ilki, hadis ilmi ile alakalı internet siteleri hakkında tekrardan bir değerlendirme yapılma ihtiyacıdır. Makalemizin konusunun ricâl tenkit verisi içeren sayfalarla

¹ Hayati Yılmaz, "İnternette Rihle", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/1 (2004); Hayati Yılmaz, "İçerik, Sunum ve Nitelikleri Bakımından Türkçe İnternet Sayfalarında Hadis", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 63-76.

sınırlandırılması ise bazı araştırmacıların incelenen sitelere dair rağbetlerinin görülmesi ve onlara bu konuda yol gösterecek nitelikte bir yazı kaleme alma ihtiyacının hâsıl olmasıdır. Son olarak da ülkemizde sadece ricâl tenkit verisi içeren internet sitesi formatında bir dijital kaynağın oluşturulma ihtiyacına ve muhtemel site haritasına dikkat çekmektedir.

İnternet sayfaları arasında ricâl tenkit verisini içeren Şîf kaynaklar dâhil birçok site bulunmaktadır.² Ancak bir makale boyutunu aşacak derecede bulunan bu sayının sınırlandırılması elzemdir. Bu sebeple çalışmamızın kapsamını <http://hadithtransmitters.hawramani.com>, <https://sunnah.alifta.gov.sa>, <https://hadith.islam-db.com/all-narrators> ve <https://islamic-content.com/rawis/> isimli siteler oluşturacaktır.

Makalemizde incelemeye konu olan siteler; domain adı, ricâl tenkit bilgisini barındırma oranı, sitelerin kullanımı ve iki râvî özelinde araştırma pratiğinden oluşmaktadır. Özellikle son kısımda el-Mektebetü'ş-şâmile programı da incelemeye dâhil edilerek internet siteleri hakkında değerlendirme yapılacaktır. Böylelikle ricâl tenkidine dair çalışmalarda bulunmak isteyen araştırmacılara hem yol gösterilmiş hem de ülkemizde râvîlerle alakalı bir sitenin oluşturulma imkanına dikkat çekilmiş olunacaktır.

1. Ricâl Tenkit Muhtevasına Sahip Siteler

İnternet hizmeti kullanılarak yapılacak ricâl çalışmasında bu konuya dair verileri içeren sitelere ya rastlantısal ya da doğrudan site adını yazarak ulaşmak mümkündür. Rastlantısal bulguya râvî isminin yazılması veya ricâle dair anahtar kelimelerin girilmesi sonucu yapılan sorgu ile ulaşılabilir. Doğrudan site ismi yazılarak yapılacak araştırmada ise site adının bilinirliği esastır. Bu çalışmada site isimlerinin zikredilmesi, söz konusu sitelerin erbabı yanında bilinirliğini artıracak muhakkaktır. Bununla birlikte bazı anahtar kelimelerin Google arama motoruna yazılarak söz konusu sitelere ulaşıp ulaşılmadığına dair bir denemeyi burada paylaşmak istiyoruz. Bunun için رجال

lafızları ve birkaç râvî ismi kullanılacaktır. راجع والتعديل

رجال الحديث lafzı ile yapılan sorgulama, ilk sonuç sayfasında burada inceleyeceğimiz hiçbir siteye yer vermemektedir.³ راجع والتعديل sorgusunda ise "Hadith Transmitters ve Hadith.islam-db" alan adlı iki site, ilk sonuç ekranında çıkmaktadır.⁴ راجع والتعديل sorgusunda ise ricâl ile ilgili sitelerden daha fazla hadis usulüyle alakalı sonuçları listelemektedir.⁵ Şu durumda zikredilen kilit kavramların basit bir sorgusunda istenilen sonuçları vermediği söylenebilir.

² <http://qadatona.org>, <https://areq.net>, <https://islamweb.net> gibi siteler rical bilgisi içeren sitelere örnek olarak gösterilebilir.

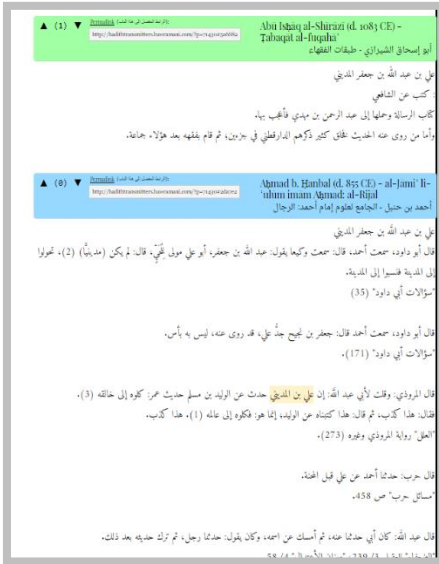
³ <https://www.google.com/search?client=opera&q=الحديث+رجال&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (28.09.2021)

⁴ <https://www.google.com/search?client=opera&q=رواه+الحديث&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (28.09.2021)

⁵ <https://www.google.com/search?client=opera&q=الرجح+والتعديل&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (28.09.2021)

3.1. Hadith Transmitters

Ikram Hawramani tarafından yönetilen “The Hadith Transmitters Encyclopedia” projesinin internet sitesi olan bu sayfa dünyanın en kapsamlı râvî biyografi sözlüğünü oluşturmayı amaçladığını iddia etmektedir. Yine buradaki ifadeye göre sitede 65 ricâl kitabı ve 135068 veri girişi bulunmaktadır. Söz konusu kitapların el-Mektebetü’ş-şâmile programından alındığı ve XX. Asırdan önce yazılan kitaplar olduğu ifade edilmektedir.⁸ Bununla birlikte yer yer daha güncel eserlerin de varlığı görülmektedir.⁹ Shamela sitesinin temel kaynak olarak kabul edilmesi, sitenin ricâl edebiyatına dair dünyanın en kapsamlı dijital mecra olma hedefinin ulaşılabilir bir hedef olmaktan uzak olduğunu göstermektedir. Buna ilaveten sitedeki araştırma imkânının el-Mektebetü’ş-şâmile sitesinden daha pratik olduğunu ifade edebiliriz.¹⁰ Tecrübelerimiz, ricâle dair yapılacak araştırmalarda adı geçen sitenin başka siteler karşısında daha fazla imkân sunmaktan uzak olduğunu göstermektedir. Bunun başlıca sebebinin ise bilgiyi tasnif etmeden yani doğrudan kitapta yazılı olanı sunmaktan kaynaklandığı söylenebilir. Bu durum

Ekran Görüntüsü 1: The Hadith Transmitters Encyclopedia sitesine ait ekran görüntüsü

Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-49)¹¹ sorgusunu gösteren aşağıdaki ekran görüntüsünden de hızlıca anlaşılabilir.

Ekran görüntüsüne dikkat edilirse site Ali b. el-Medînî ismini yukarıda işaret edilen kaynaklardan aramış ve doğrudan bulunan verileri ilgili kitabın sayfası olarak sunmuştur. Bu yöntemin öne çıkan pratik sonucu bilgiye kaynaklık eden kitabı göstermekten öteye geçmemektedir. Bunu yaparken sayfa ve cilt numarası vermemesi ise sitenin işlevselliğini daha da azaltmaktadır.

3.2. Sunnah al-Ifta

Kurumsal bir desteğe sahip

olduğu anlaşılan bu sitenin kimliğinde Fetva ve İlmî Araştırmalar Başkanlığı/Suudi Arabistan ifadesi yer almaktadır. Site hadis ilmi ile ilgili alt

başlıklar da içermekle birlikte râvîlere dair alt sayfa ön plana çıkmaktadır.¹² Site üzerinden örnek bir araştırmanın ekran görüntüsü şu şekildedir:

⁸ <http://hadithtransmitters.hawramani.com>

⁹ 1966 doğumlu Hâtım b. Ârif el-Avnî'nin *Zeylu lisâni'l-mizân* adlı eseri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. (<http://hadithtransmitters.hawramani.com/hatim-b-arif-al-awni-dhayl-lisan-al-mizan/> 30.09.2021)

¹⁰ <https://al-maktaba.org/search>

¹¹ <http://hadithtransmitters.hawramani.com/?s=علي+بن+المديني#cf-85085> (30.09.2021)

v.sa/ViewRwaha.aspx

عناصر البحث

جملة البحث علي بن المديني

كل الكلمات - أي حقل

كل الكلمات - حقل

الكل

الإسم الكامل

الشهرة

اللقب

الكنية

التسبب

تاريخ الوفاة

عدد المرويات

عرض أحدث الراوي

مع صيغ تحميل | تحديد

كل المسح

عرض أساليب الراوي

بناء سنن للراوي

تصنيفات خاصة بالراوي

م	اسم الراوي	الشهرة	اللقب	الكنية	التسبب	تاريخ الوفاة	عدد المرويات
1	عبد الرحمن بن م... عبد الرحمن بن مسمرة بن مسمرة بن عبد شمس ، وأخيه: ابن حبيب بن ربيعة بن عبد شمس ، ويقال كان اسمه : عبد كلال ، ويقال: عبد كلاب ، ويقال: عبد الكعبة ، فلما أسلم سماه النبي صلى الله عليه وسلم : عبد الرحمن			أبو سعيد	العجمي ، القرشي ، المدني...	50 هـ ، أو : 51 ...	178
2	علي بن عبد الله... محمود بن علي بن... موسى بن عبد الله...	ابن المديني	الحافظ	أبو الحسن	المديني ، البصري...	234 هـ ، أو : 2 ...	905
3	أبو حامد			أبو حامد	القيصري ، المدي...	300 هـ	47
4	أبو إسحاق			أبو إسحاق	المديني الأصل	141 هـ : 150 هـ	3
5	أبو إسحاق	ابن هرمة		أبو إسحاق	الفهري ، المدني...	140 هـ : 131 هـ	1
6	أبو إسحاق			أبو إسحاق	القيصري ، المدني...	140 هـ	2
7	أبو إسحاق			أبو إسحاق	القيصري ، المدني...		1

البطانة

رؤى عن

رؤى عنه

جرح وتعديل

تصنيفات خاصة وأفراد

صور الورود

مروياته في كتب المتن

مصنف الترجمة

الإسم

عبد الرحمن بن مسمرة بن مسمرة بن عبد شمس ، وأخيه: ابن حبيب بن ربيعة بن عبد شمس ، ويقال كان اسمه : عبد كلال ، ويقال: عبد كلاب ، ويقال: عبد الكعبة ، فلما أسلم سماه النبي صلى الله عليه وسلم : عبد الرحمن

أبو سعيد

العجمي ، القرشي ، المدني

البصرة ، سيستان ، دمشق

أمه : أروى بنت أبي الفارعة؛ جارية بن قيس بن أعبا بن مالك بن نطفة جمل الطعان بن فراس بن شلم بن مالك بن كنانة بن خزيمه ، ويقال : بنت أبي الفارعة - جارية بن كعب بن مطرف بن نضير ، من بني فراس بن شلم ، أولاد عبد الرحمن بن مسمرة : عبد الله ، وعبد الله ، عثمان ، ومحمد ، وعبد الملك ، وشبيب ، وأم أولاد : عبد بنت أبي العاص بن نوفل بن عبد شمس ، واستعمله عبد الله بن عامر على سيستان

50 هـ ، أو : 51 هـ

البصرة ، ويقال : بصرى ، ويقال : القوفة

عراق ، كابل

صحابي

صحابي

طبقة رواة التقريب

الرتبة عند ابن حجر

جميع الحقوق محفوظة © 2016 - الرئاسة العامة للبحوث العلمية والإفتاء - تطوير شركة حرف لتقنية المعلومات

Ekran Görüntüsü 2: Sunnah.alifta.com sitesine ait ekran görüntüsü

Ekran görüntüsü incelendiğinde şu hususiyetlerin ön plana çıktığı görülmektedir: Site üzerindeki arama çubuğu araştırmacılara râvilerin ismi, lakabı, künyesi, nesebi gibi geniş bir arama kriteri sunmaktadır. Araştırma sonucu benzer isimlerin tefrik edilmesi için bulunan verilerin; lakap, nisbe gibi ayırıcı vasıfları hemen arama çubuğunun altında verilerek pratik bir durum oluşturulmuştur. Aynı şekilde incelenmek istenen kimsenin sütununa dokunulduğunda bir alt grafikte râvînin kimliği, tabaka bilgisi, hakkında dile getirilen cerh-ta'dîl hükümleri, senesinde yer aldığı rivayetler ve aktarılan bu verilerin alındığı kaynaklar gibi faydalı bilgilerin tasnif edilerek sunulduğu görülmektedir. Bu durum sitenin hazırlanmasında ciddi bir emeğin ortaya konulduğunu göstermektedir. Site, ricâle dair tenkitleri ayrı bir sekmede ve kaynaklarını da vermek suretiyle araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Aynı şekilde herhangi bir münekkidin görüşünü aktarırken farklı kaynakların da dikkate alınması temayüz ettiği vasıflardan birisidir. Cerh-ta'dîl sekmesine dair ekran görüntüsü şu şekildedir:

¹² Siteye alt başlıklar dâhil hadis kitapları, hadis ıstılahları, cerh-ta'dîl lafızları, sözlükler gibi birçok konuya yer verilmiştir.

جُملة البحث: أبو زرعَة

عناصر البحث: التَّوَلَّى الشَّهْرَة التَّكْلِيف التَّسْبِيح كَلَّ كَلَّ الْكَلِمَات - حَقْل كَلَّ الْكَلِمَات - أَي حَقْل

م	اسم الزاوي	الشهرة	التَّوَلَّى	الكاتبة	النسب	تاريخ الوثيقة	عدد المرويات	عرض ملاحظ الزاوي
1	أبو أحمد بن يحيى			أبو أحمد	الكلابي ، الشامي		2	مع صيغ تحميل الصفحة
2	أبو بكر بن الحسن			أبو بكر	البيهقي	245 هـ	51	أبنا المسحوق
3	أبو عمرو بن حفص			أبو عمرو ، وبغا	المتروسي ، القرظي	في آخر حجة النبي...	4	عرض أسئلة الزاوي
4	أحمد بن إبراهيم			أبو يحيى	الصنعاني	235 هـ ، أو 236 هـ	39	بناء سند الزاوي
5	أحمد بن إبراهيم	الدوقني	الدوقني	أبو عبد الله	الدوقني ، الجلابي	242 هـ ، أو 243 هـ	262	تعليقات خاصة بالزاوي
6	أحمد بن إبراهيم			أبو عبد الله	القرظي ، الحسري	289 هـ	63	
7	أحمد بن أبي ظفر	المروزي		أبو سليمان	البيهقي ، الحسري	230 هـ	12	
8	أحمد بن أبي بكر			أبو مطيع	الزهرى ، المشهور	242 هـ	551	

10987654321 ... الأخيرة

الخطوة: روي عن روي عنه جرح وتعميل تصنيفات خاصة بقرانده صور الرواة مؤيمنة في كتب المتن مصادر الترجمة

الترتيب بالترتيب

م	اسم العلامة
1	أبو حامد الزاوي
2	أبو زرعَة الزاوي
3	أبو حنبل
4	أبو حنبل
5	الشافعي
6	الدارقطني
7	أبو بكر بن عمر
8	أبو بكر بن عمار

21

جميع الحقوق محفوظة © 2016 - الرئاسة العامة للبحوث العلمية والإفتاء - تطوير شركة حرف لتقنية المعلومات

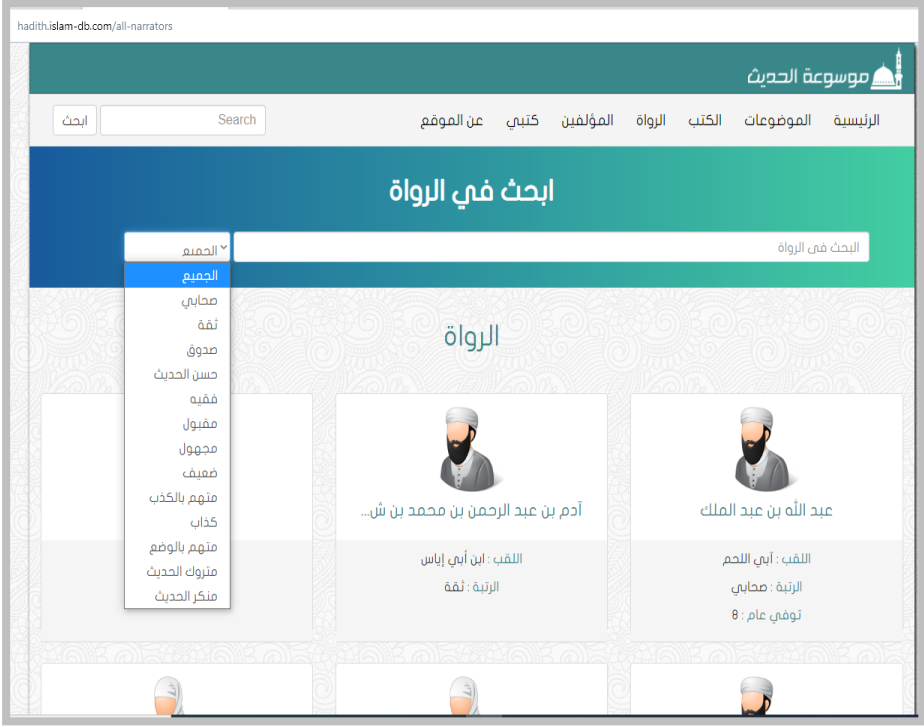
Ekran Görüntüsü 3: Sunnah.alifta.com sitesine ait ekran görüntüsü

Bu örnek yakından incelendiğinde Ahmed b. Ebûbekir ez-Zührî (ö. 242/856) isimli râvînin Ebu Zür'a (ö. 281/894) tarafından sadûk ifadesiyle değerlendirildiği görülecektir. Site onun bu kanaatini aktarmak üzere *Tezhibu't-tehzib, el-Cerh ve't-ta'dîl ve Tezhibu'l-kemâl* isimli eserleri kullanmıştır. Bununla birlikte münekkitlere dair kanaatlere ulaşılması için her isme tıklanma gerekliliği bu aşamada sitenin fonksiyonelliğini kısmen zayıflatmaktadır.

3.3. Hadith Islam

1400 civarında kitabı ihtiva eden Mevsûâtü'l-hadîs sitesi "Kitaplar, Râvîler, Müellifler ve Kitaplarım" ana bölümlerine sahiptir.¹³ Râvîlerle ilgili kısım olan "Ruvât" sekmesine geldiğimizde kullanıcıyı bir araştırma çubuğu karşılamaktadır. Siteye ait ekran görüntüsü şu şekildedir:

¹³ <https://hadith.islam-db.com>

Ekran Görüntüsü 4: Hadith.islam-db.com sitesine ait ekran görüntüsü

Arama çubuğu râvîlerin araştırılmasında “el-Cemû” seçeneğine ilaveten çeşitli cerh-ta’dîl lafızları ile de arama yapma imkânı sunması açısından diğer sitelerden farklılık arz etmektedir. Arama çubuğuna incelenmek istenen râvî adı yazıldığında râvî adında yer alan lafızları ihtiva eden kelime öbekleri sonuç olarak verilmektedir. Bu kısımda listelenen sonuçların hangisinin gerçekte ulaşmaya çalıştığımız isim olduğunu belirlemek için yer yer manuel kontrol gerekmektedir. Bu duruma, araştırmacıyı eksik bir araştırma yapmaya sevk edebileceğinden dolayı dikkat etmek gerekir. Ricâl sahasında araştırma yapacak kimselerin sıklıkla kullanacağı bu sitede özellikle râvîlerle ilgili sekmeye daha yakından bakmak faydalı olacaktır. Öncelikle sitenin bu kısmına dair ekran görüntüsünü paylaşalım.¹⁴

¹⁴ <https://hadith.islam-db.com/narrators/5792/علي-بن-عبد-الله-بن-جعفر-بن-خنيح> (30.09.2021)

معلومات عن الراوي

عن حياة الراوي

الاسم : علي بن عبد الله بن جعفر بن نجيب
الشهرة : علي بن المديني ، الكنية: أبو الحسن
النسب : البصري، السعدي، المديني
الرتبة : ثقة ثبت إمام أعلم أهل عصره بالحديث وعلمه
عاش في : المدينة، البصرة
مات في : سر من رأى
مولد في : مولد بعزوة بن عطية السعدي
ولد عام : 161
توفي عام : 234

تلاميذ الراوي

أساتذة الراوي

الرحج والتعديل

أبو جعفر العقيلي : حديثه مستقيم إن شاء الله تعالى
أبو حاتم الرازي : علم في الناس في معرفة الحديث والمعل
أبو حاتم بن حبان البستي : كان من أعلم أهل زمانه بعلم حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم ممن رحل وجمع وكتب ووصف وحفظ وذاكر
أبو ذؤاد السجستاني : أعلم باختلاف الحديث من أحمد، ومرة: علي ابن المديني خير من عشرة آلاف مثل الشاذكوني
أبو زرعة الرازي : لا يربط في مصدقه، ومرة: ترك الرواية عنه من أجل المصحة
أحمد بن حنبل : لم يرو عنه بعد المصحة، ومرة: حدث عنه ثم أمسك عن اسمه، وكان يقول حدثنا رجل لم ترك حديثه بعد ذلك
أحمد بن شعيب السائي : كان الله خلقه للحديث عابوا عليه إجابته في المصحة لكنه تمكن وثاب واعتذر بأنه كان خاف على نفسه، ومرة: ثقة مأمون أحد الأئمة في
الحديث
ابن حجر العسقلاني : ثقة ثبت إمام أعلم أهل عصره بالحديث وعلمه
الدارقطني : من الحفاظ
الذهبي : الشيخ الإمام الحجة، أمير المؤمنين في الحديث
المرزى : الإمام الميز في هذا الشأن
سفيان بن عيينة : لقد كنت أعلم منه أكثر مما يتعلم مني
صالح بن محمد جزرة : أعلم من أدركت بالحديث وعلمه
عبد الرحمن بن مهدي : أعلم الناس بحديث رسول الله
عبد الله بن سعيد السرخسي : بلغ في الحديث مبلغا لم يبلغه أحد
محمد بن إسحاق البخاري : أعلم أهل عصره ومرة: ما استصغرت نفسي إلا بين يديه
يحيى بن سعيد القطان : أعلم مما يتعلم مني
يحيى بن معين : إذا قدم علينا أظهر السنة وإذا ذهب إلى البصرة أظهر التشيع، ومرة: من أروى الناس عن يحيى بن سعيد

Ekran Görüntüsü 5: Hadith.islam-db.com sitesine ait ekran görüntüsü

Bu sekme üzerinden herhangi bir râvînin araştırılması dört alt başlık üzerinden sonuç vermektedir. Bunlar ilk olarak; râvînin hayatı kısmıdır. Burada râvînin isim, nisbe, lakap, memleket, doğum ve vefat tarihleri gibi bilgiler sunmaktadır. İkinci ve üçüncü alt başlıklarda ilgili kişinin tabakasına işaret eden şeyh ve talebe bilgileri sunulmaktadır. Son kısımda ise râvî hakkında münekkitlere dair cerh-ta'dîl değerlendirmeleri bulunmaktadır. Ruvât sekmesinin muntazam bir şekilde tasnif edilmesi araştırmacılar için önemli bir avantaj sağlamaktadır. Buna ilaveten burada zikredilen isimlerin genellikle vefat tarihleri ile anılmaları da diğer siteler karşısında kendisini ön plana çıkartan bir husustur. Burada özellikle işaret edilmesi gereken kısım ise münekkitlerin değerlendirmelerini kapsayan başlıktır. Bu kısım, râvîler hakkında olabildiğince fazla tenkit ihtiva etmesi ve bunları tek bir tablo altında sunması açısından incelemeye konu olan siteler arasında en fazla fayda sağlayan site olarak ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte sitenin özellikle ricâl hakkındaki değerlendirmeleri kaynaklandırma noktasında bir gayret taşımaması, söz konusu siteyi temel kaynak olmaktan ziyade ara kaynak şeklinde kullanma zorunluluğunu doğurmaktadır.

3.4. Islamic Content

Abdullah Abdülaziz al-Râcîhî vakfı tarafından desteklenen Islamic Content adlı site, internet üzerinde İslâmî içeriği toplamayı hedeflediğini ifade etmektedir. Suudi Arabistan kaynaklı bu vakfın tarım, sanayi, gayrı menkul sahalarda faaliyette bulunan Abdullah Abdulaziz AlRajhi & Sons Holding Co isimli bir şirket tarafından yönetildiği/finanse edildiği anlaşılmaktadır.¹⁵ Söz konusu sitenin ana sayfasında el-A'lâm isimli butona tıklandığında Edebiyat, Tıp, Siyaset, Müfessirler, Muhaddisler gibi çeşitli sahalarda şöhret sahibi kimselerin gruplandırıldığı ikinci bir sayfa çıkmaktadır. Bu gruplardan biri de 71200 veri girişinin olduğu belirtilen “Mu’cemu ruvâtu’l-hadîs” isimli buton altında yer alan râvîlerdir. Bu buton kullanıcılara hem bir arama çubuğu hem de rakamlarla açılan sayfalarda az sayıda râvîden oluşmuş râvî linkleri vermektedir. Sayfanın bu haline ait ekran görüntüsü aşağıdaki şekildedir:

Ekran Görüntüsü 6: Islamic Content sitesine ait ekran görüntüsü

Yukarıda ekran görüntüsünü verdiğimiz arayüzde bulunan arama çubuğunu kullanarak gerçekleştirdiğimiz arama “500/server error” hatası vermektedir.¹⁶ Bununla birlikte butonlara tıklandığında ilgili râvî ile alakalı yeni bir sayfa açılmaktadır. Açılan yeni sayfada iki temel başlık altında râvî ile ilgili bilgi verildiği görülmektedir. Bunlardan biri râvînin tanınmasını sağlayacak ad, şöhret, nisbe, yaşadığı bölge ve cerh-ta’dîl açısından durumunu ifade eden kısım diğeri ise hakkında dile getirilen değerlendirmeleri ihtiva eden cerh-ta’dîl başlığıdır. Bu başlığın yetersiz ve geniş butonlara yerleştirilmiş olması araştırmacı için söz konusu sitenin fonksiyonel olmadığı anlamına

¹⁵ <https://www.linkedin.com/company/abdullah-abdulaziz-al-rajhi-holding-co> (30.09.2021)

¹⁶ <https://islamic-content.com/search?query=أمان بن أبي عياش العبدى&type=narrator> (30.09.2021)

gelmektedir. Bu sitenin en güzel alternatifi hadith-islam.db adlı sitedir. Ebân b. Tağlib (öl.141/758) ile alakalı sayfanın ekran görüntüsü aşağıdaki gibidir.¹⁷

النسب	الجزيري الكوفي الربيع
الرتبة	صديق حسن الحديث
حال الراوي	صديق حسن الحديث
أما سخن عاش فيها	الكوفة

المحرر والتعديل

قال عنه أبو أحمد بن عدي المرحبان :
له أحاديث وفسخ، وعامتها مستقيمة إذا روى عنه ثقة وهو من أهل الصدق في الروايات وإن كان مذهبه مذهب الشيعة وهو في الرواية صالح لا بأس به

قال عنه أبو الفتح الأودي :
كان غالبا في التشيع وما أعلم به في الحديث بأسا

قال عنه أبو حاتم الرازي :
ثقة صالح

Ekran Görüntüsü 7: Islamic Content sitesine ait ekran görüntüsü

4. Kapsayıcılık Açısından Sitelerin Mukayesesi

Yukarıda tanıtımı yapılan sitelerin araştırmacıya kolaylık sağlaması amacıyla kapsam açısından da değerlendirmesi gerekmektedir. Daha önce de zikredildiği üzere söz konusu sitelerden Hadith Islam ve Sunnah al-Ifa ara yüz ve ricâl tenkit değerlendirmelerini barındırma açısından açık ara öne çıkmaktadır. Bu ifade ile birlikte hadis kitaplarında meşhur olan ve daha az tanınan isimlerden iki ismi söz konusu siteler üzerinden araştırarak bir kapasite mukayesesi yapmak yerinde olacaktır. Bu noktada elde edilen bulguları el-Mektebetü's-şâmîle programı üzerinden de kontrol ederek hem siteleri birbirini ile hem de sitelerin tamamını daha kapsayıcı olan bu program ile mukayese etmiş olacağız. Bu amaçla öncelikle meşhur bir isim olan Ebân b. Tağlib isimli râvî hakkında münekkitlere ait değerlendirmeleri zikretmek istiyoruz.

Zehebî tarafından "sadakati bizim bid'ati kendisinin"¹⁸ şeklinde veciz bir ifade ile nitelenen Ebân b. Tağlib şîf bir râvîdir. Onun hakkında münekkitler de genellikle müspet görüş ifade etmişlerdir. Ebân hakkında yaptığımız kapsamlı taramaya dair ulaşılan münekkit görüşleri aşağıdaki şekilde tabloya dökülmüştür.¹⁹

¹⁷ <https://islamic-content.com/person/9> (30.09.2021)

¹⁸ Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdî'r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 1:5.

¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülbekir el-Bekrî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 6:342; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî İbn

	Hadith Transmitter	Sunnah al-Ifta	Hadith Islam	Islamic Content	Shamela
Abdurrahman b. El-Hakem er-Razî	صحة حديث وأدب وعقل	صحة حديث وأدب وعقل	0	0	
Vâkıdî	0	0	ثقة	0	0
İbn Sad	كان ثقة	كان ثقة		ثقة	كان ثقة
İbn Maîn	ثقة	ثقة	ثقة	ثقة	ثقة
İbn Hanbel	ثبت الحديث	ثقة	ثقة ثبت في الحديث، وكان شعبة يحدث عنه	ثقة ثبت في الحديث، وكان شعبة يحدث عنه	ثقة
Cüzcânî	زائع مذموم المذهب مجاهر	زائع مذموم المذهب مجاهر	زائع مذموم المذهب مجاهر	زائع مذموم المذهب مجاهر	زائع مذموم المذهب مجاهر
Ebu Hâtım	ثقة	ثقة صالح	ثقة صالح	ثقة صالح	ثقة
Yezid b. Harun	0	لم يكن أهلا للأخذ عنه	0	0	فَكَيْفَ لَمْ تَسْمَعْ مِنْهُ شَيْئًا؟ - قَالَ الصَّائِغُ: فَكَيْفَ لَمْ تَسْأَلْهُ عَنْ شَيْءٍ؟ - قَالَ: لَمْ يَكُنْ يَسْتَأْهِلُ , قَالَ: الصَّائِغُ: لَمْ يَكُنْ أَهْلَ ذَلِكَ

Hanbel, *Kitabu'l-ilel ve ma'rifetu'r-ricâl*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas (Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422/2001), 3:284; Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî Cüzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, nşr. Subhî el-Bedri es-Sâmerrâî (Müessesetü'r-Risâle, ts.), 67; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (Haydarabad, 1953), 2:297; Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *Kitâbu'd-duâfâi'l-kebîr*, thk. Abdülmu'tî Emin Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1984), 1:36; Ebû Hâtım et-Temîmî el-Büstî Muhammed b. Hibbân b. Ahmed İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, nşr. Muhammed b. Abdülmuîn Hân (Dâiratü'l-Maârifil-Osmaniyye, 1319/1973), 6:67; Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fi dufâi'r-ricâl*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd & Ali Muhammed el-Muavvid & Abdülfettah Ebû Sünne (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2:70; Ebu'l Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Mevsûâtü akvâli Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî fi ricâli'l-hadis ve ilelihi*, nşr. Mahmûd Mehdî es-Silemî & Eşref Mansûr Abdurrahman & vd. (Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1:27; Ebû Hafis Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdâdî İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, nşr. Subhî es-Samerrâî (es-Safâ: Dâru's-Selefiyye, 1984/1404), 38-39; Ebû Abdullah Alâuddin Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, nşr. Âdil b. Muhammed & Üsâme b. İbrahim (Kahire: el-Fârûk el-Hadîsiyye li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1422/2001), 1:157-59; Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Men tüküllime fihî ve hüve müvessak*, nşr. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî (Medine, 1406/1986), 57-58; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takribü't-tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme (Haleb: Dâru'r-Reşîd, 1411/1991), 87.

İbn Halfun	0	تکلم في مذهبه ، وهو ثقة	0	0	0	
Muhammed b. Aclân el-Medenî	0	ثقة	ثقة	ثقة	ثقة	
Nesâî	0	ثقة	ثقة	ثقة	ثقة	
Ukaylî	0	0	0	0	فاتحمه	
İbn Ebi Hâtim	0	0	0	0		
İbn Hibban		في الثقات	0	0	في الثقات	
İbn Adî		من أهل الصدق	من أهل الصدق	من أهل الصدق	من أهل الصدق	
Ezdî	0	كان غالبا في التشيع وما أعلم به في الحديث بأسا	كان غالبا في التشيع وما أعلم به في الحديث بأسا	0	0	
Darekutnî	0	0	0	0	غيره أحفظ منه	
İbn Şahin	0	في " جملة الثقات	0	0	في " جملة الثقات	
Hâkim	0	ثقة	ثقة	ثقة	ثقة	
Ebu Nuaym	0	0	كان غاية من الغايات	0	0	
İbn Cevzî		في الضعفاء	0	0	0	
Zehebî		الإمام، المقرئ، أبو سعيد	ثقة شيعي	شيعي جلد، لكنه صدوق، فلنا صدقه، وعليه بدعته	شيعي جلد، لكنه صدوق، فلنا صدقه، وعليه بدعته	صدوق مشهور
İbn Hacer	0	ثقة تكلم فيه للتشيع	ثقة تكلم فيه للتشيع	ثقة تكلم فيه للتشيع	ثقة تكلم فيه للتشيع	
Aynî	0	0	0	0	ثقة، تكلم فيه للتشيع	
Mansur	0	0	0	0	كذبت كذبت، وصاح به	
Toplam	10	17	13	11	18	

Tablo 1: Ebân b. Tağlib hakkında münekkitlerin değerlendirmeleri

Tabloda yer alan sütunlar tarama yapılan kaynaklara işaret etmektedir. Öncelikle el-Mektebetü'ş-şâmile programı ile Sunnah al-İfta adlı siteden elde edilen bulguların birbirine yakınlığı göze çarpmaktadır. Bu durum internet tabanlı kaynaklar arasında söz konusu sitenin önemli bir başvuru kaynağı olacağına da işaret etmektedir. Bununla birlikte Sunnah al-İfta sitesi için araştırma esnasında karşılaşılan iki probleme işaret etmekte yarar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, basılı kaynak mantığından hareketle bir

münekkide ait görüşün defaatle tekrar edilmesidir. Dile getirilmesi gereken ikinci bir husus ise münekkitlere dair görüşlerin tek bir tablo yerine ayrı birer sayfa halinde verilmesidir. Bu durumun temel problemi, araştırmacının her bir münekkidin görüşüne ulaşmak için yeni bir sekmenin açılmasını sağlama külfetine mecbur bırakılmasıdır.

İslamic Content ve Hadith Transmitter sitelerinin daha az münekkit görüşüne yer verdiği görülmektedir. Bu durum aslında söz konusu sitelerin kapsayıcılık iddiasının bulunmadığı ya da bu iddianın tatbik edilmediğini göstermektedir. Yukarıdaki beş dijital kaynaktaki yer alan ortak münekkitlere bakıldığında İbn Maîn (ö. 233/848), İbn Hanbel (ö. 241/855), Cüzcânî (ö. 259/873), Ebu Hatim (ö. 277/890), İbn Adî (ö. 365/976), Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Hacer (ö. 852/1449)'in vaz geçilmez isimler olduğu söylenebilir. Çünkü zikredilen bütün isimler Ebân b. Tağlib özelinde kendilerine yer bulabilmişlerdir.

Tablodaki Ebu Nuaym ismine nispet edilen *كان غاية من الغايات* ifadesi bazı sitelerde Ebu Nuaym el-İsfehânî (ö. 430/1038) bazı sitelerde ise Ebu Nuaym el-Fadl b. Dükeyn (ö. 219/834) şeklinde zikredilmiştir.²⁰ Bu karışıklığın pratik sonucu ise tek bir site ile yetinecek araştırmacının yanlış yönlendirilmesidir. Bu sebeple kitapların baskısı ile uyumu dikkate alınarak araştırmalarda el-Mektebetü's-şâmîle programının kullanılması bununla da yetinmeyerek kullanılması istenen kaynağın baskısına müracaat edilmesi gerekmektedir.

Bu başlık altında inceleyeceğimiz ikinci kişi Cüme' b. Ömer b. Abdurrahman el-Kûfî (ö. 181-190)'dir. Bu râvî hakkında kanaat belirten münekkitlere ait bulguların tablosu şu şekildedir:²¹

	Hadith Transmitter	Sunnah al-İfta	Hadith Islam	Islamic Content	Shamela
İclî	0	لا بأس به يكتب حديثه وليس بالقوي	لا بأس به يكتب حديثه وليس بالقوي	لا بأس به يكتب حديثه وليس بالقوي	لا بأس به يكتب حديثه وليس بالقوي
Ebu Davud	0	أخشى أن يكون كذابا	أخشى أن يكون كذابا	أخشى أن يكون كذابا	أخشى أن يكون كذابا
Ebu'l-Arab	0	في "جملة الضعفاء"	0	0	في "جملة الضعفاء"
Nesâî	0	0	ثقة	ثقة	0
İbn Hibban	في الثقات	في الثقات	0	0	في الثقات

²⁰ el-Fadl b. Dükeyn'e ait tarih kitabının bulunmadığına dair bakınız: Mahmut Yazıcı, "Hadis Tarihinin Geçiş Dönemi Âlimlerinden Ebû Nu'aym el-Fadl b. Dükeyn (ö. 219/834) ve Günümüze Ulaşmayan et-Târih Adlı Eseri Üzerine", *PAUİFD* 7/2 (ts.), 1552; Bu ifadenin el-Fadl b. Dükeyn'e aidiyeti için bakınız: Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 1:158.

²¹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8:166; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 3:238; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 142.

İbn Adî	لا أعرّف لجميع ابن عبد الرحمن هَذَا غير هذين الحديثين، وهو يعرف بهما ولعله يزيد حديثين أو ثلاثة	0	0	0	0
el-Fazl Dükeyn	b. كان فاسقا	كان فاسقا	0	0	فسقه
İbn Hacer	0	ضعيف رافضي	ضعيف رافضي	ضعيف رافضي	ضعيف رافضي
Toplam	3	6	4	4	8

Tablo 2: Cümeý' b. Ömer b. Abdurrahman el-Kûfî hakkında münekkîtilerin deęerlendirmeleri

Tabloda yine ilk dikkati çeken husus Dârekuţnî (ö. 385/995)'nin ifadesi göz ardı edildiğinde Sunnah al-Ifta ile el-Mektebetü's-şâmîle programı arasındaki uyumdur. Bu durum, araştırmaçı açısından ricâl tenkit araştırmalarında Sunnah al-Ifta sitesinin iyi bir internet sayfası olduğu şeklinde okunabilir. Tabloda Nesâî (ö. 303/915)'ye nispet edilen görüşlerin hem Sunnah al-Ifta hem de eş-Şâmîle sorgusunda listelenmemesi her iki sitenin daha çok uyum halinde olduğunu gösteren ikinci veridir. Bununla birlikte Nesâî'ye nispet edilen görüşün, yaptığımız araştırmalarda bulunamaması da dijital kaynaklar üzerinden çalışırken temkinli olmamız gerektiğini göstermektedir. Kaldı ki tabloda yer verilen ricâl değerlendirmelerinden sadece Nesâî'nin Cümeý'i tevsik ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum meselenin daha da önemli olduğunu gösteren bir başka husustur.

Hadith Transmitter sitesi bir önceki tabloda da %50'nin altında bir veri sunmuştu. İncelenen iki isimden hareketle adı geçen sitenin ricâl tenkit araştırmalarında yeterli olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca bu site İbn Adî'nin eserinden doğrudan aktarımda bulunurken Sunnah al-Ifta sitesi İbn Adî'nin incelediğimiz râvîyi dedesine nispet ettiğini ifade etmiştir. Bu durum da her iki site arasında "kişi veri tabanlı listelemede" metnin işlenmesi gerektiğini göstermektedir.

Netice olarak kapsayıcılık açısından sitelerin birbiri ve el-Mektebetü's-şâmîle programı ile mukayesesi öncelikle Sunnah al-Ifta ve Hadith-islam-db adlı sitelerin sırasıyla en kapsamlı siteler olduğunu göstermektedir. Çevrimiçi kaynak olmaları internet erişiminin olduğu her ortamda mobil cihazlar dahil veri alışverişini mümkün kılarken bu durum sıfır hata garantisi vermemektedir. Bunun birkaç temel sebebinden bahsedilebilir. Bu sebeplerden ilki, insan faktöründen kaynaklanan muhtemel problemler iken ikincisi, ricâl tenkit edebiyatında nadiren de olsa kimlik tespitinin zorluğu ya da tenkitlerin aidiyetinde yapılan hatalardır. Bu duruma yukarıda Ebu Nuaym ile ilgili dile getirilen husus örnek olarak gösterilebilir.

Sonuç

Ricâl tenkit sahası, araştırma ve incelemeler yapılmak suretiyle hala aktüalitesini korumaktadır. Bu sebeple kaynaklarımızın da gelişen dünyaya ayak uydurması gerekmektedir. Bu durumun başlıca yolu söz konusu kaynakların çevrimiçi dijital dünyaya aktarılmasıdır. Dünya çapında bazı

kişi/grup ya da devlet desteği ile bir takım internet siteleri oluşturulmuştur. Bu durum, araştırmacılar açısından elbette olumlu bir gelişmedir. Bununla birlikte doğasında terakki olan “gelişme” durmadan devam etmelidir. Bu makalede de söz konusu siteler incelenerek kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Öncelikle bu değerlendirmelerin sınırlı site ve râvî sayısı üzerinden gerçekleştirildiği dikkate alınmalıdır.

Hadis râvîlerine dair ülkemizde yeterli bir sitenin olmadığı ifade edilmelidir. Buna ilaveten incelenen sitelerden özellikle Sunnah al-Ifta ve Hadith-islam.db'nin araştırmacılar için faydalı birer dijital platform olduğu söylenebilir. Sunnah al-ifta adlı site, kapsayıcılık açısından el-Mektebetü's-şâmile programına yaklaşarak diğer üç siteye ihtiyaç bırakmayacak bir hüviyete sahiptir. Bununla birlikte kullanım açısından Hadith-islam.db adlı sitenin ön plana çıktığını söylemeliyiz. Şu durumda özellikle ülkemizde her iki siteyi mezcedecek bir web sayfasının oluşturulması bu sahada araştırma yapacak genç araştırmacılara daha fazla fayda sağlayacaktır. Söz konusu sitenin adı “hadisravileri” gibi doğrudan râvîleri çağrıştırmalı, mümkünse sadece münekkitlere ait teknik terimler zikredilmeli ve gereksiz grafik, sekme ya da pop-up menü/drop dawn list'lerden arınmış olmalıdır. Ayrıca münekkitlere ait bulgular tek bir listede verilmeli, bu liste içerisine açılır pencere linki verilerek kaynakçaya ulaşılabilir. Elbette bu noktada dile getirilen öneriler, tek bir kişinin gerçekleştirebileceği nitelikte değildir. Bunun için bilgisayar teknolojisi ve saha ile ilgili tecrübeye sahip kişilerden oluşan ekip kurularak sürecin planlanması yapılmalıdır.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî. *Ahvâlû'r-ricâl*. nşr. Subhî el-Bedri es-Sâmerrâî. Müssetsetû'r-Risâle, ts.
- Dârekutnî, Ebu'l Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *Mevsûâtî akvâli Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî fi ricâli'l-hadis ve ilelihi*. nşr. Mahmûd Mehdî es-Silemî & Eşref Mansûr Abdurrahman & vd. 2 Cilt. Âlemû'l-Kütüb, ts.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fi dufâi'r-ricâl*. nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd & Ali Muhammed el-Muavvid. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dil*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî. 9 Cilt. Haydarabad, 1. Basım, 1953.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbu't-tehziib*. nşr. Muhammed Avvâme. Haleb: Dâru'r-Reşîd, 3. Basım, 1411/1991.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Kitabu'l-ilel ve ma'rifetü'r-ricâl*. nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî, 2. Basım, 1422/2001.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm et-Temimî el-Büstî Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *Kitâbu's-sikât*. nşr. Muhammed b. Abdülmûîn Hân. 10 Cilt. Dâiratü'l-Maârifil-Osmaniyye, 1. Basım, 1319/1973.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülbekir el-Bekrî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdâdî. *Târîhu esmâi's-sikât*. nşr. Subhî es-Samerrâî. es-Safâ: Dâru's-Selefiyye, 1984/1404.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdullah Alâuddin. *İkmâlû tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. nşr. Âdil b. Muhammed & Üsâme b. İbrahim. 12 Cilt. Kahire: el-Fârûk el-Hadîsiyye li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1. Basım, 1422/2001.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-. *Kitâbu'd-duâfâi'l-kebîr*. thk. Abdülmû'tî Emîn Kal'acı. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1984.
- Yazıcı, Mahmut. "Hadis Tarihinin Geçiş Dönemi Âlimlerinden Ebû Nu'aym el-Fadl b. Dükeyn (ö. 219/834) ve Günümüze Ulaşmayan et-Târih Adlı Eseri Üzerine". *PAUIFD* 7/2 (ts.), 1526-1556.
- Yılmaz, Hayati. "İçerik, Sunum ve Nitelikleri Bakımından Türkçe İnternet Sayfalarında Hadis". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 63-76.
- Yılmaz, Hayati. "İnternette Rihle". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/1 (2004).
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Men tüküllime fîhi ve hüve müvessak*. nşr. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî. Medine, 1. Basım, 1406/1986.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. nşr. Ali Muhammed Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- <https://www.google.com/search?client=opera&q=رجال+الحديث&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (28.09.2021)
- <https://www.google.com/search?client=opera&q=رواة+الحديث&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (28.09.2021)
- <https://www.google.com/search?client=opera&q=الرجح+والتعديل&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (28.09.2021)
- https://www.google.com/search?q=hadith+transmitter&client=opera&hs=ime&ei=TBJSYf330-X7_UPgy0qAs&start=0&sa=N&ved=2ahUKewj9z96J_zAhVl_7sIHQE-DbU4FBDy0wN6BAGBEDw&biw=1222&bih=587&dpr=1.31 (28.09.2021)
- (<http://hadithtransmitters.hawramani.com/hatim-b-arif-al-awni-dhayl-lisan-al-mizan/>) (30.09.2021)
- <http://hadithtransmitters.hawramani.com/?s=علي+بن+المديني#cf-85085> (30.09.2021)
- <https://hadith.islam-db.com>
- <https://hadith.islam-db.com/narrators/5792/30.09.2021> (30.09.2021)
- <https://www.linkedin.com/company/abdullah-abdulaziz-al-rajhi-holding-co> (30.09.2021)
- <https://islamic-content.com/search?query=أبان+بن+تغلب&type=narrator> (30.09.2021)
- <https://islamic-content.com/person/9> (30.09.2021)